

Видавництво „Український учитель“.

44(075)(47)

Ш-50

Трицько Шерстюк.

КОРОТКА

УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА

ДЛЯ ШКОЛИ.

ЄДИНИЙ
ПРИМІРНИК

✓
НДІП
ПЕРЕВІРЕНО
1962 р.
ЧАСТИНА ПЕРША.

Харківська Центральна бібліотека
№ 1
Державного Обласного Університету імені Шевченка

Ціна 20 коп.

М. л. 8858.

ПОЛТАВА.

Електрич. Друкарня Ф. Ф. Шіндлера, Кузнецька вул. свій буд.

1907.

✓
ПЕРЕВІРЕНО
1991 р.

✓

Київська 2012
18441

841. 161. 2'36 (045)

8229 1.11

OFFICE OF THE
SECRETARY OF THE
NAVY
WASHINGTON, D. C.

Передмова.

Складаючи українську граматику, я найбільш дбав про те, щоб вона була цілком зрозуміла для українських учнів.

Галицькі-ж граматичні терміни я признав не всі досить вдатними та зрозумілими й через те мусів де-які з них змінити на терміни витворені професором А. Є. Кримським у власній граматиці.

В Галичині напр.: „*имя существительное*“ зветься „*іменник*“, але цю назву однаково можуть мати „*имя прилагательное*“ і „*имя числительное*“. „*Наръчїе*“ у галичан зветься „*прислівник*“, що зовсім невдало й незрозуміло, бо воно пічим до „*прислів'я*“ по наближається. По тій-же галицькій термінології „*именительный падежъ*“ зветься „*відмінок І-й*“, „*родительный падежъ*“— „*відмінок ІІ-й*“ і т. д., тоді як для дітей далеко краще запам'ятати відповідну кожному відмінковій назву, чим плутатись в назвах числових.

При складанні граматики, я користувався оцими книжками:

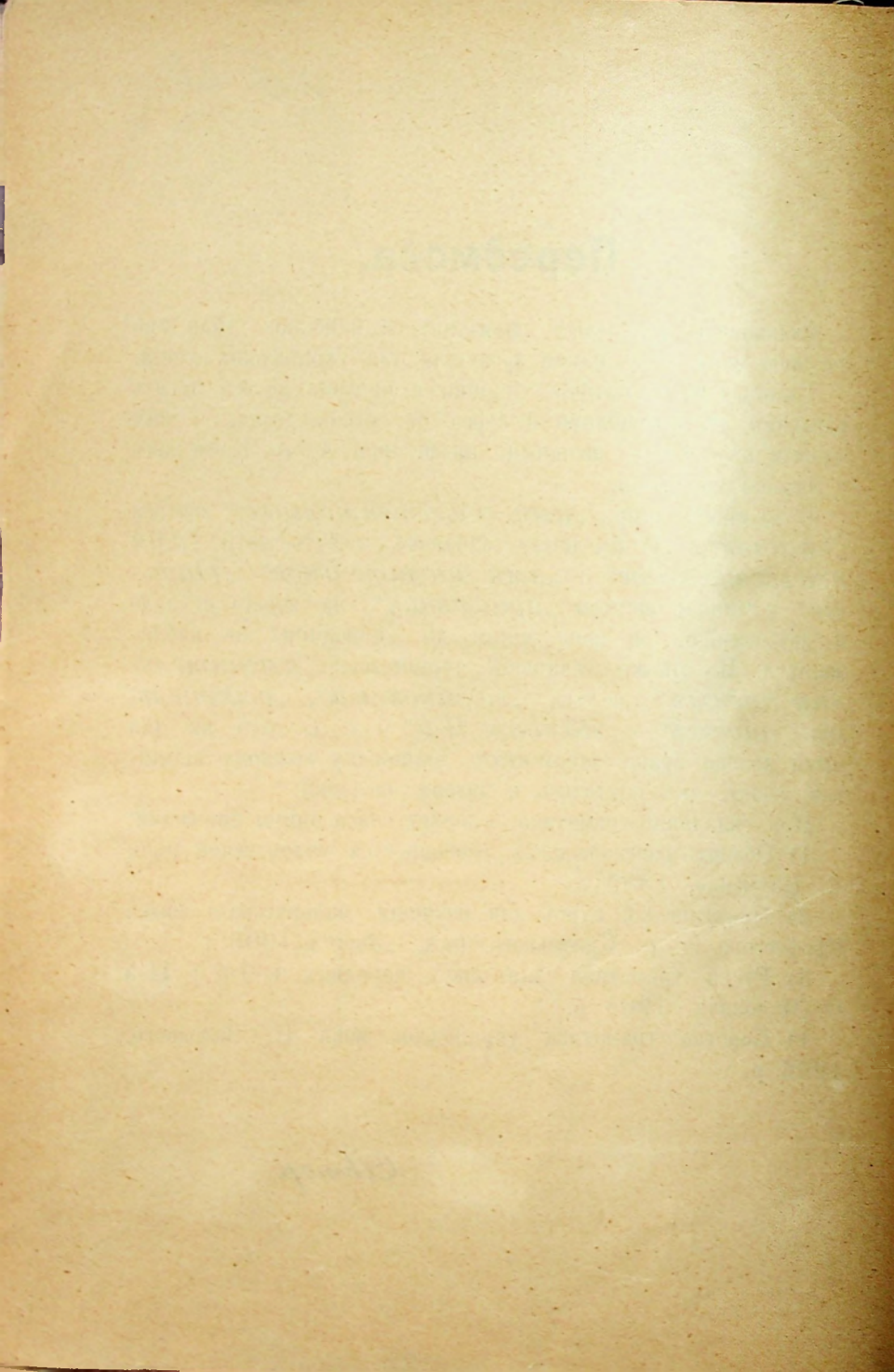
1) *Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи* В. Науменко. 1889 г.

2) *Практическій курсъ для изученія малорусскаго языка* Профессора А. Є. Кримського. (ч.ч. „Зорі“) 1906 р.

3) *Руска грамика для шкіл народних ч. І-а і ІІ-а* О. Поповича. 1905 р.

4) *Коротка грамика української мови* П. Залозного. 1906 р.

Автор

Речення.

§ 1. Думка виказана словами зветься **реченням**. Наприклад: Зацвіла червона калина. Роса покропила покоси. Гуси летіли над ставом.

При письмі окреме речення має *велику* початкову букву.

Коли речення скінчилось, то після його треба ставити точку (.) Напр.: Іду межею. Шелестить трава. Чайка скінглиць.

Те, про віщо говоримо в реченні,—зветься **підметом**.

Підмет відмовляє на питання: *хто? що?*

Задача 1-а. Напишіть речення і підкресліть підмети: Дівчина співає. Сонце сходить. Ліс зеленіє. Засвітила блискавка. Соловей щечече. Болить голова. Небо вкрилось хмарами. Почорніло зеленее поле. Дощ накрапає. Хрущі над вишнями гудуть. Старіць просе милостини. За селомъ стоять вітряки. Посихає зелена травиця. На сопілку вівчарь грає.

Те, що в реченні говоримо про підмет,—зветься **присудком**.

Присудок відмовляє на питання: *що робить підмет? що діється з ним? який він?*

Задача 2-а. Підкресліть в написаних реченнях першої задачі всі присудки.

§ 2. Підмет і присудок складають речення і зуться *головними частинами* речення.

Окрім підмеда й присудка в реченні можуть бути ще й інші його частини, котрі зуться *пояснюючими додатками*.

Пояснюючі додатки по значінню діляться на:

1) **Предмет**, що відповідає на питання: *кого? чого? кому? чому? кого?що? ким? чим? на кім?на чім?*

2) **Додаток приложний**, що відповідає на питання: *який? яка? яке? чий? чия? чие? скільки?*

3) **Додаток нарічний міста**, що відповідає на питання: *де? куди? відкіля?*

4) **Додаток нарічний часу**, що відповідає на питання: *коли? поки? відколи?*

5) **Додаток нарічний способу**, що відповідає на питання: *як?*

Задача 3-я. Напишіть речення й підкресліть пояснюючі додатки, визначаючи кожного з них. Бабуся прjala вовну. Лисиця курочку украла. Стариць грає на кобзі. Мати пошила синові білу сорочку. Пташки летят в теплий край. Із темної хмари місяць впливає. Догорають поліна в печі. Округ курява лягає на битій дорозі. Тяжко-важко в світі жити сироті без роду. На Великдень діти грались крашанками. Дівчата звязали вінок з лісових квіток.

§ 3. Речення, що складається тільки з підмета й присудка, зветься **простим**. Напр.: школяр пише; дитина плаче.

Речення, що має крім підмета й присудка ще й пояснюючі додатки, зветься **розширеним**. Напр.: школяр пише оливцем.

Задача 4-а. Напишіть вірш „вечір“ і підкресліть речення прості по—разу, а розширені по—двічі.

Сонце вже сховалось

За високі гори:

Тихо все дримає:

Луг, діброва, бори:

Дзвіночок там чути:

Місяць небом сяє:

В лісочку маленький

Соловій співає.

Вітрець протягає:

Поточок шепоче:

Яскраво сяють

Зорі серед ночі:

Смерека заснула,

Береза дримає:

Вивчарь на сопілці

Сумно виграває.

Слово.

§ 4. Речення складається із *слів*. Головна частина слова, з якої можна витворить другі подібні слова, зветься **корнем**.

Ті звуки, що нарастають на корні слова ззаду й не міняються, зветься **наростком**. Напр.: *бід-н-ий, бід-н-ого, бід-н-і*. У всіх цих словах маємо корінь *бід*, а те що до йогоросло (*н*) буде наросток. Ті звуки, що приставляються спереду коріня, зветься **приставкою**. *По-бід-а, о-бід*.

Слова в размові міняють своє закінчення, то-б-то *відміняються*. Напр.: *книжк-а, книжк-и, книжк-у, книжк-ою*.

Та частина слова, що у відмінах не змінюється, зветься **пнем**, а та що змінюється,— **закінченням**.

Ті слова, в котрих корінь і пень однакові, зветься **корінними**, а ті слова, в котрих пень більший коріня, зветься **витвореними**. Напр.: *бід-а, бід-н-ий*.

Задача 5-а. Напишіть слова, відділяючи наростокъ і закінчення від коріня: риба, рибалка, цілина, цілий, цвіт, цвіток, сліпий, сліпець, сліпота, золото, золотарь, золотий, мука, мучить, мучитель, садок, садовина, садить, садовник, голова, головний, головатий.

Задача 6-а. Напишіть слова, відділяючи приставку від коріня: позолота, посада, насадить, розцвісти, осліпнуть, роздумать, придумать, замучить, змучений, росада.

Ті слова, що витворені з одного коріня зветься **однокорінними**. Напр.: *сад-ок, сад-овина, ро-сад-а, сад-овник*.

§ 5. Ті слова, що мають по одному корню, звуться **простими**, а ті що мають не менш двох корнів, звуться **зложеними**. Напр.: *хліб, хлібороб*.

Зложені слова витворюються або через *злучаючі самозвуки о і е*, або злучаються маленькою смужкою, котра *зветься злучаючим значком (—)*. Напр.: Царь-птиця.

Задача 7-а. Виробіть із поодиноких слів зложені слова: білий—лице, земля—копач, життя—писать, черний—брови, лист—падає, хліб—робить, м'ясо—їсти, небо—звід, край—вид, Божа—воля, буря—вістник, кров—пить люд—їсти.

III.

Склад.

§ 6. Слово складається із **складів**.

Слово зветься **односкладним**, коли має в собі один склад і—**многоскладним**, коли має не менш двох складів. Напр.: ніс, го-ло-ва. Складом може бути і один самозвук, або самозвук укупі з співзвучком. Напр.: о-ко. Кілько складів слово має на тільки частин можна його поділити. Напр.: со-ки-ра, книж-ка.

Колі при писемі в рядку не вміщається крайнє слово цілком, то частину його можна перенести в другий рядок, але так, щоб не розривать складу.

При переносі слів вживається **значок розділки (-)**.

Співзвуки *б, г, д, к, п, т*, з слідуєчими *л* або *р*, а також *ск, сл, сп, ст, ств, тв, дв*, лучаються в один склад з слідуєчим самозвучком. Напр.: до-бро, ма-сло, багат-ство.

Задача 8-а. Напишіть вірш „Рідна мова“, розділяючи слова на склади, щоб показать, як їх можна переносить.

Мова рідна, слово рідне!
 Хто вас забуває,
 Той у грудях не серденько,
 Но лиш камінь має.
 Як ту мову мож забути,
 Котрою учила
 Нас всіх ненька говорити,
 Ненька наша мила?!

Як ту мову мож забути—
 Тож звуками тими
 Ви до Бога мольби слали
 Що дітьми малими!..
 У тій мові ви співали,
 При грі розмовляли,
 У тій мові вам минувшість
 Нашу відкривали.

Ой тому плакайте, діти,
 Рідненьку мову:
 І учіться говорити
 Своім рідним словом!
 Мова рідна, слово рідне,—
 Хто вас забуває,
 Той у грудях не серденько,
 Но лиш камінь має.

С. Воробнєвич.

§ 7. В кожному слові один склад вимовляється голосніше, з притнеком. Цей притнек зветься **наголосом** і визначається **наголосним значком** (').

Склад, що кінчається самозвуком, зветься *отвертим*, а склад, що кінчається співзвуком, зветься *замкненим*. В слові *колосок* склади: *ко-ло*—отверті, а склад *сок*—замкнений

Щоб знати, на яким складі стоїть наголос у слові, треба лічити склади з кінця слова. Напр., в слові *кора* маємо наголос на першому складі, а в слові *хата*—на другому складі.

Звук та буква.

§ 8. Склади втворюються із **звуків**. Звуки на письмі визначаються **буквами**.

Для написання всіх слів української мови вживається 33 букви: *а, б, в, г, Г, д, е, є, ж, з, и, і, ї, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь*.

Всі ці 33 букви вкупі звуться **азбукою**.

В українській мові звуків більш ніж буков у азбуці, через те деякі звуки визначаються подвійними буквами: *дж, дз, ой, (ьо)*. Напр.: джерело, дзвоник, його, льод.

Буква *Г* вимовляється, як *кг*. Напр.: Гава, Гніт.

Буква *є* вимовляється, як *йе*. Напр.: Єва, маєток, двоє.

Буква *ї* вимовляється, як *йі*. Напр.: їсти, руїна, краї.

§ 9. Звуки діляться на **самозвуки** і **співзвуки**.

Самозвуки можуть вимовлятися голосно: *а, е, и, і, о, у, є, ї, ю, йо, я*.

Співзвуки—тихо: *б, в, г, Г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ*.

Ь-не звук, а вживається для м'якшення попереднього звука й через те має назву—*знак м'якшення*.

Самозвуки.

§ 10. Самозвуки діляться на *тверді*: *а, е, и, і, о, у* та *м'які*: *є, ї, йо, ю, я*.

§ 11. Перед твердими самозвуками співзвуки вимовляються твердо, а перед м'якими м'яко. Напр.: дука, дяк.

Коли треба означити, що м'які самозвуки не м'ягчать попереднього співзвучка, то вгорі ставиться записка ('). Напр.: п'ятак, з'явивсь.

Задача 9-а. Придумайте й напишіть слова, в котрих м'які самозвуки не м'ягчать співзвуків.

§ 12. В складах без наголосу часто чується самозвук *e* неясно, якoby *и*, то треба завжди писати *e*. Напр.: човен, мене, повен, не знаю, (а не *мине* і т. д.).

§ 13. Самозвуки *у* та *і* з початку слова для кращої благозвучності змінюються на *в* та *й*, коли перед ними слово кінчається самозвуком. Напр.: Батько *й* мати *вже* прийшли. (Зам. батько *і* мати уже прийшли).

Задача 10-а. Напишіть слова й поставте в них недостаючі звуки по сказаному правилу: Грицько з'їв ?сю кашу. Мати вилила ?весь борщ. Петро ? Гаврило ?війшли ? хату. В загін ?вели телицю. Ми жили ?купі зо вдовою. Була ? батька коняка, та злодії ?крали.

§ 14. Приставку *ви* треба завжди писати *ви*, а не *ві*. Напр.: виставить, викликать.

Задача 11-а. Напишіть десяток слів з приставкою *ви*.

Співзвукі.

§ 15. Співзвукі по виказу діляться на *звучні*: б, в г, г, д, ж, дж, з, дз, л, м, н, р, й.

Тихі: п, ф, х, к, т, ш, ч, с, ц.

Крім того співзвукі по приладах виказу діляться на:

Губні: б, в, м, п, ф.

Зубні: д, ж, з, с, ц, дз.

Піднеберні: ж, ч, ш, щ, дж, й.

Гортанні: г, Г, к, х.

Язичні: р, л, н.

Співзвук *з, с, ц, дз*, звуться *сичачі*,
ж, ш, щ, — *шиплячі*,
р, л, — *плавні*,
н, м, — *носові*.

§ 16. Співзвукі зубні та язичні можуть бути вимовлені твердо і м'яко. Напр.: тин, кінь.

Коли треба такий співзвук зм'якшити на кінці складу, то після його пишеться — *ь*. Напр.: мазь, пень.

§ 17. По співзвучках гортанних і піднебешних ніколи не пишуться м'які самозвуки *є, ї, ю, я*. Напр.: пишу, кожа, (а не пишу, козя).

Задача 12-а. Придумайте й напишіть слова з пом'якченими зубними та язичними співзвучками.

§ 18. Співзвукі *д, ж, з, л, н, с, т, ц, ч* під впливом м'якшення, удвоюються. Напр.: життя, баділля, суддя і т. д.

§ 19. Гортанні звуки *г, к, х*, під впливом м'якшення, змінюються на шиплячі та сичачі:

г — на *ж* і *з*. Напр.: плуг, плуже, в плузі,
к — на *ч* і *ц*. — Галька, Гальчин, Гальці,
х — на *ш* і *с*. — гріх, грішить, в грісі.

Задача 13-а. Напишіть слова, змінюючи гортанні звуки на шиплячі та сичачі: плуг, жінка, луг, круг, горох, галка, поріг, міх. Бог, рука, ріг, донька, гріх, порок, стіг, собака, спіх, чоловік, казка.

V.

Частихи мови.

§ 20. Частихи мови дев'ять: 1) *ім'я самостійне*, 2) *ім'я приложне*, 3) *ім'я числове*, 4) *містийменник*, 5) *дієслово*, 6) *наріччя*, 7) *приіменник*, 8) *злучник* і 9) *виклик*.

Ім'я самостійне.

§ 21. Частина мови, що визначає назву всякої річі,—є **ім'я самостійне**. Напр.: чоловік, вовк, стіл.

Назва живої річі—є **ім'я самостійне животне**. Напр.: корова, лев, курка, щука.

Назва неживої річі—є **ім'я самостійне неживотне**. Напр.: книжка, кілок, дерево.

Ім'я самостійне животне, що визначає людину, особу,—є **ім'я самостійне особове**.

Задача 14-а. Напишіть вірш „Вечір“ і підкресліть ймення самостійні животні по разу, а неживотні по двічі.

Садок вишневий коло хати;	Сім'я вечерея коло хати;
Хрущі над вишнями гудуть;	Вечіря зірнька встает;
Плугатирі з плугами йдуть;	Дочка вечерять подає;
Співають ідучи дівчата,	А мати хоче научати,
А матері вечерять ждуть.	Так соловейко не дає.

*
* *

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Т. Шевченко.

Назва, що дається одній якій річі, щоб відрізнити її від других подібних їй річей, — є **ім'я самостійне власне**.

Воно завжди пишеться з великої початкової букви. Напр.: Петро, Дніпро, Полтава, Шевченко.

Задача 15-а. Напишіть ймення та прозвіща свої і своїх товаришів.

Назва кожної річі, взятої з гурту подібних їй, — є **ім'я самостійне рядове**. Напр.: ім'я, річка, город, прозвіще.

Задача 16-а. Напишіть назви річей, які ви бачете в школі і які мають бути йменням самостійним рядовим.

Назва гурту однакових річей — є **ім'я самостійне збірне**. Напр.: отара, громада.

Задача 17-а. Напишіть ймення самостійні збірні, що означають збір: салдатів, людей, коров, овець, коній, книжок, дерев.

Ймення самостійні бувають **побільшуючі й поменьшуючі**, коли визначають назву річі побільшеної і поменьшеної. Напр.: горбище — горбик, дрючище — дрючечок, хлопчище — хлопчик.

Ймення самостійні бувають **ласкаючі й зневажаючі**, коли виявляють ласку або зневагу до річі. Напр.: Петрусь, зіронька; п'янюга, старцюга.

Рід і число.

§ 22. До кожного ймення самостійного можна додати слово *мій* або *моя* або *моє*.

Ім'я самостійне, до якого можна додати слово *мій* — роду **чоловічого**. Напр.: віл, кінь, край.

Ім'я самостійне, до якого можна додати слово *моя*, — роду **жіночого**. Напр.: вода, доля, путь.

Ім'я самостійне, до якого можна додати слово *МОЄ*,—
роду **середнього**. Напр.: поросся, поле.

Задача 18-а. Випишіть з вірша „Сон“ зпершу
ймення самостійні чоловічого роду, потім жіночого
і нарешті середнього.

Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснився мені,—
І луг широкий, наче море,
І тихий сун по кружені.

* *
*

Садок приснився коло хати,
Весела літня пора;
А в хаті... Там збудилась мати
І збудьговалася сестра.

* *
*

Поблідло личко, згасли очі,
Надія вмерла, етап зігнувсь...
І я заплакав о-швиочи
І, гірко плачучи, проспавсь.

П. Грабовський.

§ 23. Ймення самостійні бувають ще роду **спільного**,
коли належать однаково й до чоловічого роду й до жіночого.
Напр.: сирота, всийця, каліка.

§ 24. Ймення самостійні роду чоловічого кінчаються:
на *співзвук*; напр.: *лан*, *брат*, *стяг*,
на *ь і й*; — *кінь*, *край*,
на *о*; — *батько*, *дідько*, *Грицько*.

Ймення самостійні жіночого роду кінчаються:
на *а і я*; Напр.: *курка*, *вишня*,
на *ь*; — *сіль*, *користь*.
на *співзвук шиплячий* або *губний*. Напр.: *ніч*, *кров*.

Імення самостійні середнього роду кінчаються на *о, е, а, я*. Напр.: перо, море, лоша, гуся, бадилля.

Закінчення слова, що визначає рід, зветься *родовим*.

Задача 19-я. Напишіть слова й означте їх рід, надписуючі над словом першу букву назви відповідного роду: нора, ліс, ніч, миша, сонце, обруч, роззява, сніг, ціп, зоря, теля, каліка, баба, лице, зіма, ніс, літо, кабан, волоцюга, дупло, змій, пень, риба, мороз, перо, капуста, папір, шлях, село, кілок, хата, горіх, судець, повітка, вирій, слово, відро, миска, дядько, каламарь.

§ 25. Імення самостійні мають *двоє чисел*: **одиничне**, коли говориться об одній річі і **многе**, коли говориться о многих річах. Напр.: кілок, кілки.

Крім того імення самостійні жіночого й середнього роду часто мають ще й **подвійне** число, коли говориться о парі річей. Напр.: (дві) руки, (дві) відрі.

Задача 20-а. Напишіть слова в числі многим, а які мають подвійне, то і в подвійнім: син, пан, корова, брат, коваль, дощ, пугач, нога, вус, море, злодій, зуб, круча, кіт, муха, гай, кравець, книжка, чуб, рука, віз, верба, зоря, поле, ягня, бджола, курча, тополя, стіл, чоловік, віл, батіг, куля, прапор.

§ 26. Деякі імення самостійні не мають многого числа, а тільки одиничне, або не мають одиничного, а тільки многе. Напр.: сахарь, сіль, молоко, сани, ворота, щипці.

Відмінки.

§ 27. Імення самостійні змінюють своє закінчення щей
у відмінках.

Всіх відмінків сім:

- 1) **Відмінок називний.** На питання: *хто? що?*
- 2) — **родовий.** — *кого? чого? (од кого? з чого? звідки?)*
- 3) — **давальний.** — *кому? чому?*
- 4) — **знахідний.** — *кого? що? (я знайшов)*
- 5) — **кличний.** — *вживається, коли кого кличемо.*
- 6) — **орудний.** На питання: *ким? чим?*
- 7) — **місцевий.** — *(де?) на кому? на чому?*

Питання: *хто? кого? кому? ким? на кому?* відносяться до *особ*, а питання: *що? чого? чому? чим? на чому?* відносяться до *інших річей*.

Число *многе* має ті самі відмінки.

Задача 21-а. Визначте в вірші „*На полі*“ відмінки йменнів самостійних.

Блиснули вже коси, упали покоси,
Рядками снопи полягали;
Під сонцем пекучим із лихом гнітючим
У полі усі працювали.

* * *

Ні пісні, ні слова—затихла розмова:
Вся сила пішла на роботу;
З обличчя, як сльози, течуть на покоси
Струмочки гарячого поту.

* * *

Вже сонечко нижче і вечір все ближче—
Не роблють потомлені руки:
Зійди, нічко, тихо, сховай усе лихо,
Вкрий груди, знеможені з муки!

Б. Грінченко.

18441

52127

§ 28. Відміна йменнів самотійних чоловічого роду.

Зразок перший.

Відмінки	На питання	Число одиничне	Число многе
Називний	хто? що?	чоловік лан	чоловік-и лан-и
Родовий	кого? чого?	чоловік-а лан-а	чоловік-ів лан-ів
Давальний	кому? чому?	чоловік-ові лан-ові	чоловік-ам лан-ам
Знахідний	кого? що?	чоловік-а лан	чоловік-ів лан-и
Кличний	—	чоловіч-е лан-е	чоловік-и лан-и
Орудний	ким? чим?	чоловік-ом лан-ом	чоловік-ами лан-ами
Місцевий	на кім? на чім?	на чоловіц-і на лан-і (к-ові)	на чоловік-ах на лан-ах

По цьому зразкові звичайно відмінюються ймення самотійні, що кінчаються на *співзвуки* й самозвук *о*.

Задача 22-а. Відмініайте ймення самотійні: сні, козак, кожух, голуб.

§ 29. Ймення самотійні, що мають не менш двох складів, в усіх відмінках числа один., починаючи з родового, гублять *о* та *е* в першому складі. Напр.: кружок-кружка, стілець-стіляця.

Задача 23-я. Відмініайте ймення самотійні: садок, корець.

В кличнім відмінку числа один. гортанні співзвуки перед закінченням *е* м'якшаться в шпплячі, а в місцевім відм. перед закінченням *і* м'якшаться в сичачі. Напр.: козак, козаче, на козаці.

В кличнім відм. числа один. ймення самотійні з закінченням на *ко* мають *у*. Напр.: Грицько-Грицьку, батько-батьку.

Задача 24-а. Відмініайте ймення самотійні: дядько, Оверко.

Іні з паростком *ин* в числі багатьом в усіх відмінках гублять *ин*. Напр.: селянин—селяни.

Задача 25-а. Відмініайте ймення самостійні: тагарин, дворянин.

§ 30. Зразок другий.

Відмінки	На питання	Число однинче	Число многе.
Називний	хто? що?	учител-ь впрі-й	учител-і впрі-ї
Родовий	кого? чого?	учител-я впрі-ю	учител-ів впрі-їв
Давальний	кому чому?	учител-еві впрі-єві	учител-ям впрі-ям
Знахідний	кого? що?	учител-я впрі-й	учител-ів впрі-ї
Кличний	—	учител-ю впрі-ю	учител-і впрі-ї
Орудний	ким? чим?	учител-ем впрі-ем	учител-ями впрі-ям
Місцевий	на кім? на чім?	на учител-і на впрі-ї	на учител-ях на впрі-ях

По цьому зразкові звичайно відміняються ймення самостійні чоловічого роду, що кінчаються на *ь*, на *й* і на *співзвук шиплячий*.

Задача 26-а. Відмініайте ймення самостійні: місяць, край.

§ 31. Ймення самостійні *швець* і *жнец* гублять самозвук *е*, починаючи з родового відмінка числа один., в отвертій складі, а приймають його в замкненім. Напр.: швець—шевця й т. д.

Ймення самостійні з шиплячим плем мають в давальнім відмінку числа один. закінчення *єві* (панічеві); колиж над закінченням нема наголосу, то має *ові* (сторожові).

Ймення самостійні: *чобіт*, *сусід*, *циган*, *день* в родовім відмінку чис. мн. лишаються без закінчення. Напр.: чобіт, сусід, циган, день.

Знахідний відмінок числ. мн. має однакове закінчення з родовим в. при йменнях самостійних особових і однакове з називним відм. при животних і неживотних. Напр.: покликали чоловіків; позбирали груші.

Задача 27-а. Відміняйте ймення самостійні: дід, віл, стіл.

Ймення самостійні: *Христос, Господь, Великдень, брат і чернець* відміняються окремо. Слово *Христос*, починаючи з родового відмінка, губить *ос* (Христа, Христу), слово *Господь* відміняється по першому зразку, слово *Великдень*, починаючи з родового відмінка числ. од. і в усіх відмінках ч. мн., має вставний самозвук *о* перед співзвуком *к* (Великодня); слово *брат* в числі многим може бути *брати* й *браття*; слово *чернець*, починаючи з родового відмінка ч. од. і в усіх в. ч. м., губить співзвук *р* (ченця).

Задача 28-а. Відміняйте ймення самостійні: Христос, Господь, Великдень, брат, чернець.

Відміна йменнів самостійних жіночого роду.

§ 32.

Зразок перший.

Відмінки	На питання	Число однинче	Число многе
Називний	хто? що?	голов-а річк-а	голов-и річк-и
Родовий	кого? чого?	голов-и річк-и	голов річок
Давальний	кому? чому?	голов-і річк-і	голов-ам річк-ам
Знахідний	кого? що?	голов-у річк-у	голов-и річк-и
Кличливий	—	голов-о річк-о	голов-и річк-и
Орудий	ким? чим?	голов-ою річк-ою	голов-ами річк-ами
Місцевий	на кім? на чім?	на голов-і на річк-і	на голов-ах на річ-ках

По цьому зразкові відміняються ймення самостійні жіночого роду, а також чоловічого й спільного, що мають закінчення *а*.

Задача 29-а. Відмініайте ймення самостійні: старшина, воєвода, сирота, каліка.

§ 33. Зразок другий.

Відмінки	На питання	Число однинче	Число многе
Називний	хто? що?	цариц-я скрин-я	цариц-і скрин-і
Родовий	кого? чого?	цариц-і скрин-і	цариц-ь скрин-ь
Давальний	кому? чому?	цариц-і скрин-і	цариц-ям скрин-ям
Знахідний	кого? що?	цариц-ю скрин-ю	цариц-ь скрин-і
Кличий	—	цариц-е скрин-е	цариц-і скрин-і
Орудний	ким? чим?	цариц-ею скрин-ею	цариц-ями скрин-ями
Місцевий	на кім? на чім?	на цариц-і на скрин-і	на цариц-ях на скрин-ях

По цьому зразкові звичайно відмінюються ймення самостійні жіночого, чоловічого й спільного роду, що мають закінчення *я*.

Задача 30-а. Відмініайте ймення самостійні: воля, вівця, диня, п'яниця, суддя.

§ 34. В давальнім та місцевім відм. числа однин. гор-тани співзвукі змінюються на сичачі Напр.: рука—руці—на руці.

Ймення самостійні жіночого роду з закінченням на *я*, в родовім відм. мають закінчення *й*, коли пень слова кінчається самозвуком. Напр.: шия—ший.

Задача 31-а. Відмініайте ймення самостійні: солія, надія.

В родовім відмінку числа мн., за малою виключкою, перед кінцевим співзвуком з'являються *о* або *е*, коли пень слова кінчається кількома співзвуками. Напр.: дірка—дірок.

Задача 32-а. Відмініайте ймення самостійні: мірка, хвіртка, зірка, сосна.

В родовім відм. числа ми. в кінцевім замкненім складі *о* та *е* змінюється на *і* (копа—кіп), але шиплячі пні й склади з *ь* не роблять такої зміни (кожа—кож, супоня—супонь).

Задача 33-я. Відмініайте ймення самостійні: ягода, коса, підкова, долоня.

Знахідний відмінок чис. ми. має однакове закінчення з родовим відм. при йменнях самостійних жіп. р. особових і однакове з називним при йменнях самостійних животишх і неживотишх. (дивись зразок другий).

Ймення самостійні: *дитина* й *людина* в числі багатім мають: *діти*, *люди* і т. д.

§ 35.

Зразок третій.

Відмінки	На питання	Число одичне	Число баге
Називний	хто? що?	корпет-ь ніч	корпет-і ноч-і
Родовий	кого? чого?	корпет-я ноч-і	корпет-ів ноч-ей
Давальний	кому? чому?	корпет-і ноч-і	корпет-ям ноч-ам
Знахідний	кого? що?	корпет-ь ніч	корпет-і ноч-і
Кличний	—	корпет-е ноч-е	корпет-і ноч-і
Орудий	ким? чим?	корпет-ю нічч-у	корпет-ями ноч-ами
Місцевий	в кім? в чім?	в корист-і в ноч-і	в корист-ях в ноч-ах

По цьому зразкові відмінюються ймення самостійні жіночого роду, що кінчаються *ь* або *співзвук*ом.

Задача 34-а. Відмініайте ймення самостійні: тіль, піч, подать, здобич.

§ 36. В оруднім відмінку співзвук удвоюється перед *ю*, (сіллю) але коли перед *ю* в пні маємо два співзвукки й коли пень

кінчається на *p* або на губний співзвук, то такого удвоєння не буває. Напр.: корис*т*ю, матір'ю, кров'ю.

Після шиплячих співзвуків треба писати *a*, *y* замість *я*, *ю*. Напр.: річ*ч*у, річ*ч*ами.

Задача 35-а. Відмінюйте ймення самостійні: річ, міч.

Родовий відмінок числ. мн. жіночого роду має закінчення *ів*. Напр.: подат*ь*-подат*ів*; свідомост*ь*-свідомост*ів*.

Відміна йменнів самостійних середнього роду.

§ 37. Зразок перший.

Відміжки	На питання	Число однинче	Число многе
Називний	хто? що?	ліжк-о слов-о	ліжк-а слов-а
Родовий	кого? чого?	ліжк-а слов-а	ліжок слів
Давальний	кому? чому?	ліжк-у слов-у	ліжк-ам слов-ам
Знахідний	кого? що?	ліжк-о слов-о	ліжк-а слов-а
Кличний	—	ліжк-о слов-о	ліжк-а слов-а
Орудний	ким? чим?	ліжк-ом слов-ом	ліжк-ами слов-ами
Місцевий	на кім? на чім?	на ліжк-у на слов-і	на ліжк-ах на слов-ах

По цьому зразкові звичайно відмінюються ймення самостійні середнього роду, що мають закінчення *о*.

Задача 36. Відмінюйте ймення самостійні: сито, тіло, вікно, коліно.

§ 38.

Зразок другий.

Відмінки	На питання	Число однинче	Число многе
Називний	Хто? що?	сопц-е писани-я	сопц-я писани-я
Родовий	кого? чого?	сопц-я писани-я	сопц-ь писан-ь (ів)
Давальний	кому? чому?	сопц-ю писани-ю	сопц-ям писани-ям
Знахідний	кого? що?	сопц-е писани-я	сопц-я писани-я
Кличчий	—	сопц-е писани-я	сопц-я писани-я
Орудий	ким? чим?	сопц-ем писани-ям	сопц-ями писани-ями
Місцевий	на кім? на чім?	на сопц-і на писани-і	на сопц-ях на писани-ях

По цьому зразкові відміняються ймення самостійні середнього роду, що мають закінчення *е* або *я* (*а*).

Задача 37-а. Відмінняйте ймення самостійні середнього роду: яйце, уміння, віконце, питання.

§ 39. Ймення самостійні серед. роду з шиплячими п'я-ми, мають в закінченнях *а*, *у* замість *я* *ю*. Напр.: дрючча.

Задача 38-а. Відмінняйте ймення самостійні середнього роду: дрючча, палічча.

У йменнях самостійних сер. р. співзвук удвоюється перед закінченням *я* (*а*), але коли перед закінченням *у* пні маємо два співзвуки (листя) й коли пень кінчається на *губний співзвук*, або на *р*, (пір'я), то такого удвоїння не буває.

В давальнім відмінку числ. один. ймення самостійні середнього роду иноді мають закінчення *ові*, *еві*. Напр.: сіно — сінові, яйце — яйцеві.

В місцевім відмінку числа один. закінчення *і* змінює попередній гортанній співзвук на сичачній. Напр.: око — на оці.

В знахіднім і кличнім відм. ймення самостійні середнього роду мають однакове закінчення з називним відм.

Ймення сам. сер. р. *небо* і *чудо*, відмінюючись, в числі багатьом приймають наросток *ес*. (Небеса, чудеса і т. д.).

Задача 39-а. Відмінюйте ймення самостійні: небо, чудо.

В родовім відмінку числа багатьох деякі ймення самостійні середнього роду мають закінчення *ів*. Напр.: коромисло—коромислів, море—морів.

Відміна йменнів самостійних середнього роду з наростками.

§ 40.

Зразок перший.

Відмінки	На питання	Число однинче	Число багатьох.
Називний	хто? що?	яги-я лош-а	яги-ят-а лош-ат-а
Родовий	кого? чого?	яги-ят-и лош-а-ти	яги-ят лош-ат
Давальний	кому? чому?	яги-ят-і лош-а-ті	яги-ят-ам лош-ат-ам
Знахідний	кого? що?	яги-я лош-а	яги-ят-а лош-ат-а
Кличний	—	яги-я лош-а	яги-ят-а лош-ат-а
Орудий	ким? чим?	яги-ям лош-ам	яги-ят-ами лош-ат-ами
Місцевий	на кім? на чім?	на яги-ят-і на лош-ат-і	на яги-ят-ах на лош-ат-ах

По цьому зразкові відмінюються ймення самостійні середнього роду з закінченням на *а*, *я*, котрі при відмінах приймають наростки *ат* і *ят*.

Задача 30-а. Відмінюйте ймення самостійні сер. роду: горня, теля, курча.

§ 41. Після шиплячих пнів треба писати закінчення *а* замість *я*. Напр.: лоша, курча.

Ймення самостійні середнього роду в кличнім відмінку мають однакове закінчення з називним відмінком.

§ 42.

Зразок другий.

Відмінки	На питання	Число однинче	Число многе
Називний	хто? що?	ім'я	імення (імена)
Родовий	кого? чого?	іменця (імени)	імень-(нів) (імен)
Давальний	кому? чому?	іменню (імени)	іменням (іменам)
Знахідний	кого? що?	ім'я	імення (імена)
Кличний	—	і'ми	імення (імена)
Орудний	ким? чим?	іменця (іменем)	іменнями (іменами)
Місцевий	на кім? на чім?	на імени-і (імені)	на іменнях (на іменах)

По цьому зразкові відмінюються імення самостійні середнього роду з закінченням на *я*, котрі при відмінах приймають наросток *ен* і в котрих співзвук перед закінченням не м'ягчитьс'я.

Задача 41-а. Відмінюйте імення самостійні: тім'я, сім'я, рам'я, плем'я.

§ 43. Ті імення самостійні, що не мають числа однинчого, відмінюються по зразку імень самостійних, що мають однакове з ними закінчення в числі багатім.

Так само відмінюються і чужомовні імення самостійні власні.

Задача 42-а. Відмінюйте чужомовні імення самостійні, власні. Гутенберг, Галілей, Америка, Австралія.

Є й такі чужомовні імення самостійні, що зовсім не відмінюються. Напр.: Песталоці, Гарібальді.

Ім'я приложне.

§ 44. Частина мови, що визначає яка є особа або річ, і відповідає на питання: *який? чий?* є ім'я приложне. Напр.: дід сідий, мед солодкий.

Ймення приложні згоджуються з самостійними в роді, числі й відмінку, через що й відміняються по родах, числах і відмінках. Напр.: стіл липовий, лава липова; столи липові; столу липового й т. д.

Задача 43-я. Напишіть вірш „Смутні картини“ й підкресліть ймення приложні.

Убогії ниви, убогії села,
Убогий обшарианий люд,—
Смутнії картини, смутні-невеселі,
А інших не знайдеш ти тут.

* * *

Не став-би дивитись, схотів-би забути,
Так сили забути нема:
То ріднії села, то ріднії люди,
То наша Україна сама!

Б. Грінченко.

§ 45. Ім'я приложне для кожного роду має особе закінчення: так для чоловічого роду—*ий, ій*, для жіночого—*а, я*, для середнього—*е, є*.

Закінчення *ий, а, е*—*тверді*, а закінчення *ій, я, є*—*м'які*.

Задача 44-а. Додайте до йменнів самостійних відповідні ймення приложні: віл, мед, курка, ягня, лице, море, тік, горшок, плахта, світ, дерево, учитель, вікно, школяр, книжка, праця, розум, хліб, рілля, краска, зшиток (тетрадь), ліс, береза, доля, сонце, село, чоловік, хата, школа.

§ 46. Якість особ і річей буває не однакова: в одній особі або річі—менша (солodкий), в другій—більша (солodчий), а в третій—найбільша (найсолodчий).

Порівняння річей по їх якості, виявляють окремі види йменнів приложних, котрі звуться **ступнями порівняння**.

Ступні порівняння бувають: *перший, другий і третій*.

Перший ступінь—є звичайна форма ймення приложного. Напр.: солodкий, червоний, добрий.

Другий ступінь. втворюється із першого, змінюючи закінчення *ий, ій, а, я, е*, на *іший, іша, іше: ший, ша, ше; щий, чий*. Напр.: Червоніший,—іша,—іше; глибший,—ша,—ше: кращий; солодчий.

Третій ступінь втворюється із другого, прибавляючи спереду слова приставку *най*. Напр.: найчервоніший, найглибший, найсолодчий.

Задача 45-а. Витворіть другі, а потім треті ступні з іменнів приложних: ясний, широкий, синій, новий, літній, кислий, зелений, ранній, злий, високий, свіжий, лихий, тонкий, веселий, хитрий, рідкий, м'який, милий, працьовитий, останній, скупий, пізній, бідний, здобутий.

§ 47. Ім'я приложне може й не мати ступнів порівняння, коли визначає таку якість річей, котра не побільшується й не поменшується. Напр.: молодший, залізний.

§ 48. Ім'я приложне, як і самостійне може бути побільшуюче й поменшуюче, ласкаюче й зневажаюче. Напр.: здоровенний, здоровенький, краснесенький, краснющий.

Відміна йменнів приложних.

§ 49.

Зразок перший.

Відмінки	На питання	Число одиничне		
		Чоловічий р.	Жіночий р.	Середній р.
Називний	хто? що?	мал-ий	мал-а	мал-е
Родовий	кого? чого?	мал-ого	мал-ої	мал-ого
Давальний	кому? чому?	мал-ому	мал-ій	мал-ому
Знахідний	кого? що?	мал-ого мал-ий	мал-у	мал-е
Кличний	—	мал-ий	мал-а	мал-е
Орудний	ким? чим?	мал-им	мал-ою	мал-им
Місцевий	на кім? на чім?	на мал-ім	на мал-ій	на мал-ім

Відмінки	На питання	Число многе
		Всі роди
Називний	хто? що?	мал-і
Родовий	кого? чого?	мал-их
Давальний	кому? чому?	мал-им
Знахідний	кого? що?	мал-их мал-і
Кличний	—	мал-і
Орудний	ким? чим?	мал-ими
Місцевий	на кім? на чім?	на мал-их

Задача 46-а. Відмініайте ймення приложні з твердими закінченнями: сірий, добрий, гарний.

§ 50.

Відмінки	На питання	Число одиничне		
		Чоловічий р.	Жіночий р.	Середній р.
Називний	хто? що?	літн-ій	літн-я	літн-є
Родовий	кого? чого?	літн-ього	літн-ьої	літн-ього
Давальний	кому? чому?	літн-ьому	літн-ій	літн-ьому
Знахідний	кого? що?	літн-ього літн-ій	літн-ю	літн-є
Кличний	—	літн-ій	літн-я	літн-є
Орудний	ким? чим?	літн-ім	літн-ьою	літн-ім
Місцевий	на кім? на чім?	на літн-ім	на літн-ій	на літн-ім

Відмінки	На питання	Число многе
		Всі роди
Називний	хто? що?	літн-і
Родовий	кого? чого?	літн-іх
Давальний	кому? чому?	літн-ім
Знахідний	кого? що?	літн-іх літн-і
Кличний	—	літн-і
Орудний	ким? чим?	літн-іми
Місцевий	на кім? на чім?	на літн-іх

Задача 47-а. Відмініайте ймення приложні з м'якими закінченнями: пізній, синій, останній.

§ 51. Ім'я приложне з закінченням на *ів*, *ин* відмінюється звичайно по вказалпому зразкові, але удержує перед закінченням *ов*, *ів*, *ев*, *ин*.

Задача 48-а. Відмініайте ймення приложні: батьків, учителів, мамин.

Ім'я приложне, відносячись до річей животних, в знахіднім від. чис. од. чоловічого роду має закінчення однакове з родовим відм., а відносячись до інших річей,—має закінчення однакове з називним відмінком. Напр.: сірого вола, сірий камінь.

Ім'я приложне, відносячись до річей особових, в знахіднім відмінку числа мн. має теж однакове закінчення з родовим в., а відносячись до інших річей,—має закінчення однакове з називним відм. Напр.: старих дідів, старі воли, старі стоги.

Наросток *есеньк* витворює поменшуючий вид іменнів приложних. Напр.: краснесенький.

Наросток *ісеньк* витворює ймення приложні з окремим значінням. Напр.: чистісенький (зовсім чистий).

В паростку *ський* (*цький, зький*) пишеться *ь*. Напр.: *людський, козацький, запорозький*.

Заперечуюча частина слова *не* з іменними приложними пишеться вкуні. Напр.: *негарний, невеликий, небагатий*.

Ім'я приложне в називнім відмінку чол. р. ч. од. має закінчення *ий*, тоді коли в родовім відм. воно змінюється на *ого*, а закінчення *ій*—коли в род. відм. змінюється на *ого*. Напр.: *великий*—*великого*; *синій*—*синього*.

Ім'я числове.

§ 52. Частина мови, що визначає число, або лічбу річей,—є **ім'я числове**. Напр.: *два, другий*.

Імення числові, котрі визначають число річей і відповідають на питання: *кілько?*—звуться **головними**, бо з них витворюються інші. Напр.: *один, два, три і т. д.*

До головних іменнів числових належать і так звані **збірні**, котрі визначають число річей зібраних до гурту: *двоє, троє, дванадцятєро, двійко й т. и.*

Імення числові, котрі визначають лічбу, порядок річей і відповідають на питання: *котрий?*—звуться **порядковими**.

Задача 49-а. Напишіть речення й підкресліть імення числові: *Один школяр читає, а десять пише. Сім літ мак не родив, та голоду не було. Мати продала десяток яєць. За двома зайцями поженешся, то й одного не піймаєш. Семеро одного не ждуть. Від села до города—дванадцять верст. В школі було сорок п'ять школярів. Тарас Григорович Шевченко народився тисяча восьмсот чотирнадцятого року, а вмер тисяча восьмсот шісдесят першого року.*

Відміна йменнів числових.

§ 53.

Зразок перший.

Відмінки	На питання	Число одиначне			Число множ.
		Чоловічий р.	Жіночий р.	Середній р.	
Називний	хто? що?	один	оди-а	оди-о	оди-і
Родовий	кого? чого?	оди-ого	оди-її (однієї, одної)	оди-ого	оди-их
Давальний	кому? чому?	оди-ому	оди-їй	оди-ому	оди-им
Знахідний	кого? що?	оди-ого один	одну	оди-о	оди-их оди-і
Кличний	—	один	одна	оди-о	оди-і
Орудний	ким? чим?	оди-им	оди-єю (одною)	оди-о	оди-ими
Місцевий	на кім? на чім?	на оди-ім	на оди-їй	на оди-ім	на оди-их

§ 54.

Зразок другий.

Відмінки	На питання	Чоловічий р.	Жіночий р.	Середній р.	Всі роди
Родовий	кого? чого?	дв-ох	дв-ох	дв-ох	п'ят-и (ьох)
Давальний	кому? чому?	дв-ом	дв-ом	дв-ом	п'ят-и (ьом)
Знахідний	кого? що?	дв-ох дв-а	дв-і	дв-оє	п'ят-ь
Кличний	—	дв-а	дв-і	дв-оє	п'ят-ь
Орудний	ким? чим?	дв-ома	дв-ома	дв-ома	п'ят-ьма
Місцевий	на кім? на чім?	на дв-ох	на дв-ох	на дв-ох	на п'ят-и (ьох)

§ 55. Три й чотири відмінюються так, як два.

Шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять... п'ятдесят, шістдесят і інші подібні відмінюються так, як п'ять.

Задача 50-а. Відмініайте ймення числові: три, шість, дев'ять, шістдесят.

Ім'я числове *тисяча* відмінюється, як ім'я самостійне жіночого роду з шиплячим шем.

Імення числові *один, тисяча й мільйон* мають числа *одиничне й многе*.

Задача 51-а. Відмініайте ймення числові: один, тисяча, мільйон.

§ 56. Ім'я числове *зложене* відмінюється так: 1) коли воно зложене з іменнів числових, то відмінюється кожне з них, 2) коли зложене з порядкових, то відмінюється тільки останнє. Напр.: В тисячі восьмистах дев'яноста пудах; в тисяча восьмсот дев'яностім році.

Задача 52-а. Відмініайте ймення числові зложені вкупі з іменнями самостійними: чотириста двадцять один кілок, чотириста двадцять перший чоловік, тисяча п'ятсот шісдесят одно дерево, тисяча дев'ятсот сьомий рік.

§ 57. Ім'я числове подібно приложному, відносячись до річей животних, в знахіднім відмінку, в числі одниннім чоловічого роду, має закінчення однакове з родовим відмінком, а відносячись до інших річей, — має закінчення однакове з називним відмінком. Напр.: одного діда, один горшок.

Ім'я числове, відносячись до річей особових, в знахіднім відм. числа многого, має теж однакове закінчення з родовим відм., а відносячись до інших річей, — має закінчення однакове з називним відмінком. Напр.: одних дядьків, одні воли.

Ім'я числове порядкове в називнім відм. числа од. чоловічого р. має закінчення *ий* тоді, коли в родовім відм. воно змінюється на *ого*, а закінчення *ій*, коли в родовім відм. змінюється на *ього*. Напр.: перший — першого, третій — третього.

Містойменник.

§ 58. Частина мови, що вживається замість *ймення* самостійного, приложного й числового,—є **містойменник**.
Напр.: *Я* читаю. *Він* гуляє. *Ми* граємось.

Містойменники бувають:

1) **Особові**, котрі вживаються замість назви своєї особи, або чужої: **перша особа: я, ми; друга особа: ти, ви; третя особа: він, вона, воно, вони.**

2) **Зворотній**,—один містойменник *себе*, котрий не має називного відмінка й многого числа.

3) **Присвоюючі**, котрі визначають того, хто собі щось присвоює: *мій, твій, наш, ваш, свій, його, її, їх.*

4) **Вказуючі**, котрі вказують на особу, або річ: *цей, оцей, той, отой, такий.*

5) **Питайні**, котрими питаємось: *хто? що? котрий? який? чий? скільки?*

6) **Відносні**, котрі хоч і похожі на питайні, але визначають не питання, а відносність до якої особи, або річі: *хто, що, котрий, який.*

7) **Означені**, котрі означають якусь особу або річ: *всякий, кожний, инший, весь, сам, самий.*

8) **Неозначені**, котрі не означають певної особи або річі: *якийсь, деякий, ніякий, який небудь, хто небудь, хтось, скількох, дехто, дещо, котрий, ніхто, ніщо.*

Задача 53-я. Спишіть вірш „До молоді“ й підкресліть містойменники.

На вас завзяті-юнаки В вас молода ще грає кров,
 Борці за щастя України, У вас в думках немає бруду,
 Кладу найкращі думки, Палає в серці що любов
 Мої сподіванки єдині. До бездоленого люду...

*
*
*
 Не занежайте ж ви її,
 Не розгубіть по світі все,—
 Нехай вона ваш дух гартує
 У чесній славній боротьбі.

М. Старицький.

Задача 54-а. Напишіть речення з питайними й відносними містийменниками.

Відміна містийменників особових.

§ 59.

Відмінки	На питання	Число однинче		
		Особа 1	Особа 2	Особа 3.
Називний	хто? що?	я	ти	він, вона, воно
Родовий	кого? чого?	мене	тебе	його, її, його
Давальний	кому? чому?	мені	тобі	йому, їй, йому
Знахідний	кого? що?	мене	тебе	його, її, його
Кличний	—	я	ти	— —
Орудний	ким? чим?	мною	тобою	ним, нею, ним
Місцевий	на кім? на чім?	на мені	на тобі	на нім, на ній, на нім

Відмінки	На питання	Число многе		
		Особа 1.	Особа 2.	Особа 3.
Називний	хто? що?	ми	ви	вони
Родовий	кого? чого?	нас	вас	їх
Давальний	кому? чому?	нам	вам	їм
Знахідний	кого? що?	нас	вас	їх
Кличний	—	ми	ви	—
Орудний	ким? чим?	нами	вами	ними
Місцевий	на кім? на чім?	на нас	на вас	на них

§ 60. Коли перед містоїменником третьої особи стоїть прийменник, то додаємо до містоїменника спереду співзвук *н*, по котрім *ї* змінюється на *е* та *и*. Напр.: до *нього*, до *неї*, до *них*.

Коли-ж прийменник керує не містоїменником, а шишою частиною мови, то тоді співзвук *н* не приставляється. Напр.: до її голови, (а не до *неї* голови).

В ненаголошених складах містоїменників *е* часто чути так як *и*; в таких випадках треба завжди писати: мені, тебе, а не *мині*, *тибе*.

Прийменник иноді мінює наголос містоїменника. Напр.: менé — до мéне, тебé — до тéбе, його́ — до його́.

Відміна містоїменників вказуючих.

§ 61.

Відмінки	На питання	Число однине			Число многе
Називний	хто? що?	той	та (та)	те (те)	ті (ті)
Родовий	кого? чого?	того	тії (тієї)	того	тих
Давальний	кому? чому?	тому	тії	тому	тим
Знахідний	кого? що?	того, той	ту (ту)	те (те)	тих, ті (ті)
Кличний	—	той	та (та)	те (те)	ті (ті)
Орудий	ким? чим?	тим	тію (тією)	тим	тими
Місцевий	на кім? на чім?	на тім	на тії	на тім	на тих
Називний	хто? що?	цей	ця (ця)	це (це)	ці (ці)
Родовий	кого? чого?	цього	ції (цієї)	цього	цих
Давальний	кому? чому?	цьому	ції	цьому	цим
Знахідний	кого? що?	цього, цей	цю (цю)	це (це)	цих, ці (ці)
Кличний	—	цей	ця (ця)	це (це)	ці (ці)
Орудий	ким? чим?	цим	цію (цією)	цим	цими
Місцевий	на кім? на чім?	на цім	на ції	на цім	на цих

Задача 55-а. Відмініайте містойменники: оцей-оця, оце, вкупі з відповідними йменнями самостійними.

§ 62. Інші містойменники вказуючі відміняються, як ймення приложні.

Містойменники означені: *весь, вся, все, (увесь, уся усе)* відміняються як *цей*, маючи в числі многим в усіх відмінках і замість *и*.

Задача 56-а. Відмініайте містойменники означені: *весь, вся, все*.

Відміна містойменників присвоюючих.

§ 63.

Відмінки	На питання	Число однине			Число многе
		мій	моя	мое	
Пазивний	хто? що?	мій	моя	мое	мої
Родовий	кого? чого?	мого (моїого)	моєї	мого (моїого)	моїх
Дзвальний	кому? чому?	моєму	моїї	моєму	моїм
Зпахідний	кого? що?	мого (моїого) мій	мою	мое	моїх, мої мої
Кличний	—	мій	моя	мое	мої
Орудий	ким? чим?	моїм	моєю	моїм	моїми
Міщевий	на кім? на чім?	на моїм	на моїї	на моїм	на моїх

§ 64. По цьому зразкові відміняються містойменники присвоюючі: *твій, свій* і питайний містойменник—*чий*?

Задача 57-а. Відмініайте містойменники: *твій* *свій*, *чий*?

Питайні містойменники: *хто? що?* відміняються так, як за кожним відмінком питаємо.

Присвоюючі містойменники: *наш, ваш* відміняються, як *той*.

Задача 58-а. Відмініайте містойменники присвоюючі: наш, ваш, вкупі з відповідними йменнями самостійними.

Містойменники *такий, сякий, котрий, який?* і інші подібні відмінюються, як ймення приложні.

Задача 59-а. Відмініайте містойменники: *такий, котрий.*

Д і є с л о в о.

§ 65. Частина мови, котра визначає, що хто діє—зветься **дієсловом**. Напр.: дівчина *співає*, кравець *шиє*, школяр *пише*.

Початковий вид дієслова відповідає на питання: *що робити? що зробити?* Напр.: читати, написати.

§ 66. Дієслова відмінюються по особах. *Осіб—три.* **Перша** особа,—коли що діємо *я* або *ми*. **Друга** особа—коли що дієте *ти* або *ви*. **Третя** особа,—коли що діють *він, вона, воно* або *вони*. Напр.: *я пишу, ти пишеш, він пише; ми пишемо, ви пишете, вони пишуть.*

§ 67. Дієслова відмінюються по числах. *Чисел—двоє.* **Одиничне** число визначає дію однієї особи або річі, а **многе** число—дію кількох осіб або річей. Напр.: (школяр) *читає*, (школяри) *читають*.

§ 68. Дієслова відмінюються по часах. *Часів чотири:* **теперішній, будучий, минулий і давноминулий.**

Теперішній час визначає дію, що робиться тепер. Напр.: (річка) *тече*, (школяр) *малює*.

Будучий час визначає дію, що колись буде робитись. Напр.: *тектиме, малюватиме, буде малювать.*

Минулий час визначає дію, що робилась, чи зробилась раніш. Напр.: текла, малював, змалював.

Давноминулий час визначає дію, що зробилась давно, раніш дії минулого часу. Напр.: був змалював.

Задача 60-а. Випишіть з вірша: „*Рече та стогне Дніпр широкий*“ всі дієслова і означте їх особу, число й час.

Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неваче човен в синім морі,
То виривав, то потонав.

Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз-у-раз скрипів.

Т. Шевченко.

§ 69. Дієслова бувають **доконані** й **недоконані**.

Доконані визначають дію скінчену або показують, що дія неперемінно скінчиться. Вони мають тільки *три* часи: *будучий*, *минулий* і *давноминулий*, а теперішнього часу не мають. Напр.: скажу, сказав, сказав був.

Початковий вид доконаних дієслів відповідає на питання: *що зробити?* Напр.: сказати, написати.

Недоконані визначають дію не скінчену й мають всі чотири часи: *теперішній*, *будучий*, *минулий* і *давноминулий*. Напр.: кажу, казатиму, казав, казав був.

Початковий вид недоконаних дієслів відповідає на питання: *що робити?* Напр.: казати, писати.

Задача 61-а. Випишіть із слідуючих дієслів спершу доконані, а потім недоконані: купити-купувати, умерти-умирати, їсти-з'їсти, літати-летіти, з'орати-орати, дати-давати, вернути-вертати, кидати-кинути, здоїти-доїти, стрибнути-стрибати, кусати-вкусити.

§ 70. Дієслова мають *три способи виразу*: 1) **прямий**, 2) **можливий**, 3) **приказовий**.

Прямий спосіб прямо вказує, що діє особа або річ і що з нею діється. Напр.: читаю, читатиму, читав, читав був.

Можливий спосіб вказує таку дію, що мала б відбутися. Напр.: читав-бы, був прочитав-бы.

Приказовий спосіб приказує особі або річі щось діяти. Напр.: читай! читаймо! читайте!

Задача 62-а. Напишіть вірші „*Учітеся брати мої*“ та „*Хотів би співати*“ й підкресливши в них всі дієслова, означте способи їх виразу.

Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому навчайтесь,
Її свого не цурайтесь:
Бо хто матір забуває—
Того Богъ карає,
Чужі люди цураються,
В хату не пускають.

Т. Шевченко.

Хотів-би я пісню веселу співати,
Забувши про сльози й зітхання,
Так чую я стогін з селянської хати
І бачу голодних страждання.
Заткнув-би я вуха, заплюючив-би очі,
Щоб людськеє горе забути,
Та дарма, бо й сонний в короткій ночі
Не в силі стражданням збагнути.

Г. Чубрій.

§ 71. Дієслова мають різні *напрямки дії*, а через те вони діляться по напрямкам дії на 1) **Перехідні**, 2) **Страдальні**, 3) **Неперехідні**, 4) **Обопільні** й 5) **Зворотні**.

Перехідні дієслова визначають дію, що переходить з підмета на иншу річ і вимагає предмета в знахіднім відмінку. Напр.: Школяр *купив* оловець. Дід *рубав* дрова.

Страдальні дієслова визначають дію річі втворену під впливом другої річі.

При страдальних дієсловах предмет ставиться в оруднім відмінку. Напр.: Ручка *куплена* школярем. Хата збудована майстрами.

Неперехідні дієслова визначають дію неперехідну, тобто таку, котра не переходить на иншу річ, а лишається на підметі. Напр.: На бандурі кобзарь *грає*. По синьому морю байдаки *гуляють*.

Обопільні дієслова визначають обопільну дію двох осіб або річей і вимагають предмета на питання *з ким?* *з чим?* Наприклад: Батько *посварився* з сином. Старий *одружився* з молодією.

Зворотні дієслова визначають дію, що виходить від підмета й потім звертається на його самого. Зворотні дієслова мають закінчення *ся*, котре можна змінити на

слово *себе*. Напр.: До дукаря наймалася, слізоньками вмивалася.

Задача 63-я. Речення з перехідними дієсловами змініть на речення з страдальними дієсловами. Вівчарь купив сопілку. Садовник щепив яблуню. Мати пошила сорочку. Діти піймали горобця. Свиня порила буряки. Малярі помалювали церкву. Школяр купив зшитокъ.

Задача 64-а. Змініть слідуєчі дієслова на зворотні: лічить, обувать, хвалить, мить, голить, чухать, грить.

Задача 65-а. Змініть слідуєчі дієслова на обопільні: бачить, розлучать, знайомить, цилувать, ділить, кохать, бить, мирить.

§ 72. Дієслова діляться на *дві відміни*.

Дієслова **першої відміни** в числі один. 2 особи мають закінчення: *еш* і *єш*, а в 3 особі числа многого: *уть*, *ють*. Наприклад: *гризеш-гризуть*, *б'єш-б'ють*.

Дієслова **другої відміни** числа один. в 2 особі мають закінчення: *иш*, (*иш*), а в 3 особі числа многого *ать*, *ять*. Наприклад: *кричиш-кричать*, *бориш-борять*.

Задача 66-а. Напишіть вірш „Заснів“ і підкресліть дієслова першої відміни по-разу, а дієслова другої відміни по-двічі.

Удосвіта встав я... темно ще на дворі:

Де-не-де по хатах яєне світло сяє;

Сяє яєне світло, як на небі зорі...

Дивуюсь, радію, у серця питаю:

„Скажи, віще серце, чи скоро світль буде?“

— Ой, скоро світ буде,
Проклинуться люде,
У всяке віконце
Засіє сонце...

* *
* *
* *

Ой ударю ж зразу
У струни живії:
Прокнитесь, вставайте,
Старії й малії!

* *
* *
* *

Віндуванням новим
Серце мое б'ється
Через край із серця
Рідне слово лється.

П. Куліш.

§ 73. Дієприложник і дієнарічник.

Є такі види дієслів, що не приміняються ні до якої особи, а наближаються до інших частин мови й через те вживаються з окремими назвами: **дієприложник і дієнарічник**.

Дієприложником зветься такий вид дієслова, котрий наближається до ймення приложного. Напр.: думуючий, зріючий.

Дієприложники подібно йменням приложним відміняються по *родах, числах і відмінках*, а крім того вони подібно дієсловам мають *часи теперішній і минулий*.

Дієприложники бувають *діяльні і страдальні*. Перші визначають річ діючу (колоски зріючі), а другі визначають річ терплячу, страдаючу (колоски скошені).

Зразок дієприложників.

Дієприложники діяльні:

Часу теперішнього—цвіту-чий, цвіту-ча, цвіту-че

Часу минулого—цвів-ший, цвів-ша, цвів-ше.

Дієприложники страдальні:

Часу теперішнього— карає-мий, карає-ма, карає-ме

Часу минулого— } кара-ний, кара-на, кара-не
 } би-тий, би-та, би-те

Задача 67-а. Витворіть діяльні дієприложники часу теперішнього й минулого з слідуєчих дієслів: збирать, вить, пекти, умирать, сіять, дихать, крить, цвісти, жить, говорить, співать, добувать, ховать, їхать, читать.

Задача 68-а. Витворіть страдальні дієприложники часу теперішнього й минулого з слідуєчих дієслів: пекти, крить, читать, збирать, кохать, купать, розбивать, рубать, купувать, грать, карать, друкувать, учить, писать.

Дієнарічником зветься такий вид дієслова, котрий наближається до паріччя. Наприклад: живучи, плачучи, сидючи.

Дієнарічники подібно паріччю ніяк не відміняються, а мають подібно дієслову часи *теперішній і минулий*.

Зразок дієнарічників.

Часу теперішнього: бач-учи, сид-ючи.

Часу минулого: бач-ивши, сиді-вши.

Задача 69-а. Витворіть дієнарічники часу теперішнього й минулого з слідуєчих дієслів: грать, вмывать, плакать, жить, знать, уміть, бігать, стрілять, рубать, співать, вечерять, зімувать.

Задача 70-а. Витворіть десяток реченнів з дієнарічниками теперішнього и минулого часу.

Відміна дієслів.

§ 74.

Дієслова недоконані.		Дієслова доконані	
		п и т а т ь	с п и т а т ь
Ч а с т е р і ш і й	1 я питаю 2 ти питаєш 3 він, вона, воно питає		не має
	1 ми питаємо 2 ви питаєте 3 вони питають		
Ч а с м и н у л и й	1 я 2 ти 3 він, вона, воно	п и т а - в (-ла,-ло)	я ти він, вона, воно
	1 ми 2 ви 3 вони	п и т а - л и	ми ви вони
Ч а с д а в н и й	1 я 2 ти 3 він, вона, воно	п и т а - в б у в (-ла,-ло)	я ти він, вона, воно
	1 ми 2 ви 3 вони	п и т а - л и б у л и	ми ви вони
Ч а с б у д у ч и й	1 я буду 2 ти будеш 3 він, вона, воно буде	п и т а - т ь	я спитаю ти спитаєш він, вона, воно спитає
	1 ми будемо 2 ви будете 3 вони будуть	п и т а - т ь	ми спитаємо ви спитаєте вони спитають
С п о с і б п р и к а з о в и й	2 ти пита-й 3 він, вона, воно хай пита-є		2 ти спита-й 3 він, вона, воно хай спита-є
	2 ви пита-йте 3 вони хай пита-ють		2 ви спита-йте 3 вони хай спита-ють
С п о с і б м о ж л и в и й	1 я 2 ти 3 він, вона, воно	п и т а - в б и (-ла-б,-ло-б)	я ти він, вона, воно
	1, 2, 3 ми, ви, вони пита-ли-б		1, 2, 3 ми, ви, вони спита-ли-б

Відміна допомагаючого дієслова: *бути*.

§ 75.

	Час теперішній	Час минулий	Час будучий
Спосіб прямий	1 <i>я</i> 2 <i>ти</i> 3 <i>він, вона, воно</i>	1 <i>я</i> 2 <i>ти</i> 3 <i>він, вона, воно</i>	1 <i>я</i> бу-ду 2 <i>ти</i> бу-деш 3 <i>він, вона, воно</i> бу-де
	1 <i>ми</i> 2 <i>ви</i> 3 <i>вони</i>	1 <i>ми</i> 2 <i>ви</i> 3 <i>вони</i>	1 <i>ми</i> бу-демо 2 <i>ви</i> бу-дете 3 <i>вони</i> будуть
Спосіб приказовий	Число одиничне		Число многе
	2 <i>ти</i> будь 3 <i>він, вона, воно</i> хай буде		2 <i>ви</i> будьте 3 <i>вони</i> хай бу-дуть
Спосіб можливий	1 <i>я</i> 2 <i>ти</i> 3 <i>він, вона, воно</i>	бу-в-би (-лаб-лоб)	1 <i>ми</i> 2 <i>ви</i> 3 <i>вони</i> } були-б

§ 76. Заперечуюча частина слова *не* при дієсловах пишеться окремо, окрім тих дієслів, що без *не* не вживаються. Напр.: не сплю, не спав, не кричу, не кричав; ненавиджу, нехтую.

Приставка *ви* пишеться з дієсловами вкупі її через *и*. Напр.: викопать, вишукать, вишкварить.

В дієсловах обопільних в 2-й особі, чис. одн. в закінченнях, треба писати *и*. Напр.: бачишся, граєшся, а не бачисся, граєсся.

В зворотніх дієсловах іноді чується закінчення *цця*, (носи-цця, просицця) але по граматичним правилам треба вимовлять і писать *ться* (носьться, просьться).

В початкових дієсловах, після губних співзвуків і *л*, перед співзвучками *р* і *л*, треба писати *и*, а не *і* або *е*. Напр.: збирати, умирати, проклинати.

Початкові дієслова в закінченнях мають *увати* (а не *овати*). Напр.: *дарувати, купувати, жувати*.

Приставка *з*, пишучись вкуні з дієсловами, ніколи не змінється на *с*. Напр.: *згорить, зкрутить, зробить, зховать*.

Задача 69-а. Напишіть десяток дієслів з приставкою *з*.

Н а р і ч ч я.

§ 77. Невідмінна частина мови, що поясняє в реченні дієслова або ймення приложні,—є **наріччя**. Напр.: Батько поїхав *навпростець*. Школяр купив *дуже* гарний оловець.

Наріччя по значінню діляться на:

Наріччя місця. На питання: *де? куди? відкіля?*—*там, тут, отам, отут, далеко, недалеко, поодаль, всюди, де-де, десь, де-куди, кудись, відциль, відтіль і ин.*

Наріччя часу. На питання: *коли? поки? відколи?*—*сьогодня, завтра, нині, вчора, звечера, вдосвіта, зранку, вранці, рано, пізно, тепер, тоді, давно, завжди, влітку, коли-небудь, ніколи і ин.*

Наріччя способу. На питання: *як?*—*гарно, погано, тайно, ненароком, навиворот, мимохіть, навпаки, бігом, тепло, холодно, ніяково, дуже, однаково, добре, гаразд, вдвое, втрое, пополам і ин.*

Крім того є ще наріччя, що показують різні способи виразу думки. Сюди належать наріччя показуючі: **міру, порівняння, стверження, згоду, суперечку, бажання, питання й инші**. Напр.: *мало, багато, менш, більш, чимало, дійсно, справді, мабуть, ніяк, нізащо, хіба? невже? коли? чому? і ин.*

Задача 70-а. Напишіть вірш „*На лимані*“ й підкресліть наріччя.

Ой широко лимань
Розливається,
Верболозом кругом
Він квітчається.
Над ним сонце ясне
Усміхається
І по хвилях вогнем
Разсинається.
Вітерець подиха
Тихо, з ласкою,
Маківки коліха
По-над ряскою,
А під нею в воді
Гуля рибонька:
Очі ясні, сама
Наче срібиенька.
Очерет шелестить —
Нагинається,
Качки тихо иливуть —
Не лякаються.
За водою каюк
Тихо сунеться,
То заверне у бік,
То закрутиться.

Днірова Чайна.

Задача 71-а. Напишіть кілька речень з різними наріччями.

Наріччя втворені з іменнів приложних іноді мають ступні порівняння. Напр.: гірко — гірше — найгірше.

Задача 72-а. Напишіть такі наріччя способу, що мають ступні порівняння.

Коли наріччя втворено з прийменника і імення самостійного, то прийменник з словом пишеться вкупі.

Наріччя *однаковісенько, любісенько*, і т. п. мають наросток *ісеньк*.

В наріччях з частиною слова *ні* треба завжди писати *і*, а не *и*. Напр.: *ніяк, ніяково, нічогісенько*.

П р и ї м е н н и к.

§§ 78. Невідмінна частина мови, що визначає відношення однієї речі до другої і завжди стоїть при *йменнях* самостійних, приложних і числових—є **прийменник**. Напр.: зкотилася з неба зірочка. Вода тече *зпід* каміня.

Кожний прийменник керує одним, або й кількома відмінками, крім називного й кличного.

Родовим відмінком керують ось які прийменники: *без, до, для, над, зпід, від, зверх, зза, коло, крім, кінець, край, кругом, окрім, опріч, після, побіч, поуз (повз), проти, ради, мимо, серед, узбіч, у (в), зперед, посеред, замість, зверх, круг, здовж, мимо, нижче, навкруги, напроти, проміж, недалеко*.

Давальним відмінком керують прийменники: *ік, к*. Напр.: Хай іде *к* бісу.

Знахідним відмінком керують прийменники: *кріз, про, через*. Напр.: Я дивився *кріз* тин.

Місцевим відм. керує прийменник *при*. Напр. *При* дорозі терен.

Знахідним і *орудним* відмін керують прийменники *за, над, перед, під, поза, попід*. Напр.: Козаки бились *за* волю України. *За* козаком дівка плаче.

Знахідним і *місцевим* відм. керують прийменники: *у, в, на, о* (об). Напр.: Школяр прийшов у школу. У школі багато школярів.

Родовим, знахідним і орудним відм. керують прийменники: *між, поміж*. Напр.: Чоловік ішов між хат, між хати, між хатами.

Давальним, знахідним і місцевим відм. керує прийменник: *по*. Напр.: Говорив по російському. Поїхав по дрова. По діброві вітер віє.

Задача 73-я. Напишіть вірш „Тополя“ й підкреслите всі прийменники, визначивши якими відмінками вони керують.

По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гче тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий—
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке синіє.
Чумак іде, подивиться,
Тай голову схилить:
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться—серце ще:
Кругом ні биллині!
Одна, одна, як сирота
На чужині гине.

Т. Шевченко.

§ 79. Прийменник, керуючи відмінком, завжди пишеться окремо від того слова, перед яким він стоїть.

Напр.: *По* дорозі, *в* дорозі, *при* дорозі, *на* дорозі.

Коли прийменник не керує відмінком, то стає **пріставкою** й пишеться зі словом вкупі. Напр.: *приказав*, *доїхав*.

Задача 74-а. Відділіть приставки й визначіть корінь в слідуючих словах: приказка, безпалько, здобич, принада, прикуп, наказ, надзвичайний, обмитий, натовп, відбиток, усміх, поцилунок, приказка, поплавець, наперсток, провідник, досвітки, розбигий, розсадник.

§ 80. Прийменники, що складаються з двох або трьох, звуться **зложеними**. Напр.: по-під, з-під, по-межи і т. и. В зложених прийменниках відмінком керує останній. Напр.: *Понід* тинню сіромаха і днює й ночує.

Задача 75-а. Напишіть десяток реченнів з ріжними зложеними прийменниками.

§ 81. Прийменник з ніколи не змінється на *с*. Напр.: *Вийшов з хати з братом*, (а не *с хати с братом*).

Прийменник *у*, коли стоїть після слова, що кінчається самозвуком, може змінитись для благозвучности на *в* і навпаки. Напр.: *Свати ввійшли в хату*, (а не *у хату*). *Школяр прийшов у школу*, (а не *в школу*).

Прийменник *у*, зробившись приставкою має таку саму зміну. Напр.: *Мати всипала борщу*, (а не *усипала борщу*) *В загін увели телицю*, (а не *ввели телицю*).

Задача 76-а. Напишіть кілька реченнів деб прийменник *у* змінявся на *в* і навпаки.

Приставки *без, від, од, над, об, під, роз*, злучаючись з словом не змінюються. Напр.: *безпалько, розбиты, (а не беспалько, росбити)*.

З л у ч н и к.

§ 82. Невідмінна частина мови, котрою злучаються однакові частини речення або й цілі речення, — є **злучник**. Напр.: Брат *і* сестра гребуть сіно. Один школяр пише, *а* другий читає.

По значінню злучники діляться на:

- 1) Прилучаючі: *і, та, також, тож, же, тому, дотого.*
- 2) Суперечні: *але, а, одначе, отже.*
- 3) Умовні: *коли—то, тільки—щоб, якщо—то.*
- 4) Причинні: *бо, через те, що, позаяк, що.*
- 5) Порівняючі: *коли—так, оскільки—остільки, ніби, ніж.*
- 6) Пояснюючі: *навіть, сливе, майже, так-що, не тільки-але.*
- 7) Наслідкові: *що, до того що, аж, що аж.*
- 8) Розділяючі: *або—або, хоч—хоч, чи—чи, ні—ні (ані-ані).*

Задача 77-а. Напишіть вірш „Найдорожча перлина“ й підкресліть злучники, означивши кожного з них.

Бачив я усякі перли
І коштові самоцвіти,
Але єсть одна перлина,
Що з усіх найкраща в світі.

Купувать її не можна
Або нею торгувати,
Її часто мають бідні
І частіше, ніж багаті.

Ту перлину не дістати
Ні з печер землі, ні з моря:
Тільки той її знаходе,
Хто чутким родивсь до горя.

Одібрать її не зможе
Ніяка злоба песита.
Єсть вона — сльоза святая,
За нещасний люд пролита.

В. Самійленко.

§ 83. Злучники по витворенню бувають **самостійні**: *і, та, а, бо, хоч, чи, ні, як*, та **ин і витворені**: *одначе (од-наче) колиж, (коли-ж) позаяк (по-за-як) і ин.*

Коли злучник *і* стоїть після слова, що кінчається самозвучкомъ, то він для благозвучности може змінятись на *й*. Напр.: Школяр купив граматку *й* читанку.

Задача 78-а. Напишіть кілька таких реченнів деб злучник *і* змінявсь на *й*.

В злучниках *ні, ані*, треба писать *і*, а не *и*.

В и к р и к.

§ 84. Невідмінна частина мови, котрою виражаємо почуття або вражіння-е **викрик**. Напр.: *Ой! ай! ах! гей! ну! горе! біда!* і т. и (*Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти!*)

§ 85. До викриків належать ще й ті слова або звуки, якими ми підробляємось під голос живих тварин і під звуки неживих річей, котрі звуться **звукопідробленими** викриками. Напр.: *гав, няв, му, куку, кукуріку, бух, брязь, дзень, хлюп, трісь.*

(Пливе човен води повен та все й *хлюп, хлюп, хлюп, хлюп.*)

Задача 79-а. Напишіть викрики якими виражаємо переляк і сміх та радість.

Задача 80-а. Напишіть викрики якими підробляємось під голос домашньої скотини та птиці й якими їх кличимо до їжі.

§ 86. Викрик не має звязку з другими частинами мови й через те одділяється протинкою (.) або потребує знак викрику (!) після себе, або в кінці речення. Напр.: *Ох, тяжко мені жити! Півень закричав-кукуріку!*

Короткий правописний словарик.

А.

Абиде,
абищо,
абоцо,
авдиторія,
авжеж,
Австрія,
автономія,
агличанин,
аглицький,
агроном,
адреса,
Азія,
азіят,
акциз,
академія,
амбона,
анатомія,
Англія,
ангол (янгол),
анахтема,
апелювати,
апеляція,
арест,
арихметика,
аркуш,
артикул,
артист,
архиерей,
астрономія,
атестат,
афшиша,

Б.

Баба,
багаж,
бадилля,
базарь,
бажання,
байка,
бакалія,
бакирь,
бактерія,
бакша,
балабайка,
балагула,
балцанка,
бальзам,
банок,
банкет,
баритон,
барліг,
басаринки,
бастувати,
баталія,
батальон,
безглуздя,
безземелля,
безліч,
безмозкий,
безодня,
безумовний,
безхліб'я,
біржа,
бібліографія,

блакить,
божевільний,
босоніж,
бредня,
буденний,
будильник,
буйвіл,
бунтувати,
бунтливий,
бурлацтво,
буцугарня,

В.

Вабити,
вакації.
вакса,
валець (танець),
ванва,
варіння,
вбивця,
вбрання,
велосипед,
верьовка,
весілля,
вечерниці,
військовий,
виборчий,
визирюнок,
визита,
визитувати,
виконати,
винниця,

вигряжати,	гайдамаччина,	гнилизна,
висьорбати,	галицький,	гнилля,
витребеньки,	Галичина,	гноїння,
вихльостати,	галетух,	гноїювий,
відродження,	гальмо,	гоїти,
відтепера,	гамазей,	гольтіпака,
відтіля,	ганчарь,	гордування,
відусіль,	гаранник,	горільчаний,
відціля,	гармата,	горювання,
вірмен.	гармонія,	горянський,
вісьмерк,	гарець,	гра,
вітчим,	гвардія,	граматика,
влада,	гвоздарня,	грамофон,
властолюбивий,	гвоздьовий,	грімоодвід,
вмить.	генерал,	грифель,
водовіль,	географія,	грище,
водопровод,	гербовний,	громадський,
воївода,	героїчний,	грудний,
волося,	гетьман,	грузчик,
вороня,	гетьманщина,	грушковатий,
воряки,	гирло,	губернія,
враз,	гирявий,	губерський,
вранці,	гіля,	гудіння,
встерегти.	гілля,	гузирь,
втекти,	гіми,	гульливий,
втнути,	глобус,	гульня,
вцитіти,	глузд,	гусяр,
вчкурнути (і учкур- нути),	глум,	гущина,
Вшестя,	глумливий,	
вшестеро,	глухонімий,	Г.
вщухнути.	глянець,	
	глянцювати,	
	гнівання,	Гава,
Г.	гніт,	ганок,
	гнітючка,	гніт,
Гавкун,	гніздечко,	гудзик,
гадання.	гнилець.	гуля,

Д.

Давання,
давління,
давніоминулій,
далебі,

далекозорій,
двойко,
двоїстий,
двохразовий,
двохкопійшній,
деколи,
декламатор,
деклямувати,
держално,
десяцький,
дзвін,
дзьобати,
Дністер,
додатковий,
добробут,
довжина,
доволі,
довірені,
долі,
досвітчаній,
дригання,
думання,
дюженній,
дядько,
дядьківський,

Е.

Екзамен,
екіцаж,
економичний,

електризування,
естетичний,
етап,
етімологічний,
етнографічний,

Є.

євангеліст,
євангеліє,
євмен,
єврей,
єдність,
єзуїт,
єпархія,
єпископ,
єресь,
єретик,
єсть,

Ж.

Жабуриння,
жаб'ячий,
жадання,
жаління,
жалування,
жандарь,
жданий,
жерсть,
жертovníк,
живець,
живосилом,
животіти,
жировий,
жовтити,
жовтіти,

жрець,
жуželниця,
журавель,
журнал,

З.

Забережжя,
забуття,
завбільшки,
заввишки,
завожжувати,
завойовник,
завчасно,
завширки,
загальний,
задання,
задержання,
закамарок,
закапелок,
залізний,
замісьць,
заміжжя,
занехання,
запікання,
заплітання,
запорожський,
заранні,
засяяти,
зась,
засвідчити,
засмічувати,
застібати,
захист,
захляти,
зацькувати,
зачіпання,

збагнути,
звання,
зведенята,
здоровкання,
здрігатися,
зелень (і зело),
зілля,
зітхання,
злото (і золото),
зломисний,
знавець,
знайомий,
знавши,
зневір'я,
зручно,
зубчастий,
зусіл,
зцанати,
зять,

И.

Играшка,
игумен,
иділ,
икли,
инжир,
иниший,
иржати,
истик,

І.

Ільнувати.
Ілья,
Імператор,
інспектор,

іспит,
істота,
іще,

І.

Івга,
їжа,
їжак,
їм,
їстівний,
їх,
їхати,
їхній,

Й.

Ймення,
ймовирний
його,
йому,
Йосип,

К.

Кавалерія,
каверза,
кажан,
казна-де,
казна-що,
калавур,
каменоломня,
кам'яний
канцеляриста,
каталог,
катання,
кахля,

квітчастий,
кладільник,
клас,
клеїння,
клеїшити,
кличання,
клуб,
кляуза,
ковальство,
козирявня,
колодязь,
коломазь,
колонія,
компонувати,
конкурувати,
контролір,
конфіската,
країна,
крайок,
крепацтво,
краєння,
кривов'язий,
криговидний,
кругосвітний,
кружляння,
крупчастий,
круподерня,
круп'яний,
купання,
купецький,
купецтво,
курильний,
курлюкати,
курп'ячий,
куштувати,
кущастий,
кущоватий,

Л.

Лавонька,
лаври.
лагідно,
лазіння,
ласоці,
легенький,
легковірність,
легкоумний,
ледарь,
лежень,
лемент,
летючість,
лихоманка,
лихтарь,
лицарь,
лицедій,
лицьований,
лишка,
лігво,
лудильник,
любастр,
людський,
людськість,
льодовий,
льошище,

М.

Мабуть,
магніт,
мало-свідомий,
малосилля,
матеріал,
махання,
межеріп'я,

межеріччя,
мелодійний,
мениши,
местник,
метальовий,
митець,
миттю,
міркувати,
місто,
місце,
міцний,
многоліття,
многобічний,
множити,
модельювати,
мозольовий,
молодецтво,
моргання,
мудрація,
мудрець,
музичний,
муштрування,

Н.

Набакірь,
набавляння,
набовтять,
набальзамувати,
надивовижу,
навверле,
навіжений,
навзаводи,
навісний,
навищередки,
навірчування,
навіть,

навіщо,
навоження,
навпаки,
навперейми,
навспрашки,
нав'ючити,
нав'язати,
наглядний,
надвое,
надвір'я,
надзвичайний,
надзорний,
надхмарний,
найменування,
назвисько,
назирці,
наклінка,
накриття
налагоджувати,
наперобії,
наперекір,
напруження,
народолюбець,
насамперед,
насеред,
наський,
натовп,
натрус,
натхнення,
наущення,
невгомонний,
незнаоимий,
необачний,
неспромога,
нестерпучий,
ніби,
нівроку,

номер,
путряний,
няньччи,

О.

Обвинувачування,
обиняки,
обік,
обіруч,
обличчя,
обоє,
обтесування,
обув,
обчеський,
оголоєска,
оголошення,
одмова,
одповідь,
ожеледь,
ополонка,
опріч,
ордань,
орештувати,
освітлення,
оскороміння,
ось-де,
ось-як,
оторопіння,
отупіння,
охолода,
охляти,
оцього,
очкувати,
очуміти,
ошпійок,

П.

Падання,
папеня,
пашкання,
паронлав,
пасіння,
пасовисько,
пашпорт,
паяльник,
пеклування,
передплата,
перелицьованийий,
перенієся,
пересилання,
перечування,
перцівка,
першорядний,
пильний,
пиріжок,
пирій,
пшємениий,
підвідчик,
підгерсть,
підлесливий,
підтюпцем,
підцьковувати,
пізній,
пір'я,
піцвинок,
пічурка,
пішечком,
платня,
плигання,
плодозмінний,
побут,
побіч,

повз,
повзбіч,
повідь,
поводирь,
позаторік,
покаянийий,
покуття,
полів'яний,
польовий,
помішник,
помета,
помудрувать,
попереду,
попойти,
порада,
поривання,
порохівниця,
порушення,
поспіль,
постанова,
поступ,
потай,
поталанить,
потроху,
похалки,
почта,
поява,
пояєяти,
правобережний,
правознавство,
правосуддя,
правування,
прапор,
працьовитвій,
предмет,
предприємець,
привитання,

придбання,
 призьба,
 примха,
 принаджувати,
 принаймні,
 притьмом,
 прихильно,
 приятелювання,
 проба,
 пробі,
 проліски,
 проступок,
 прохання,
 прочани,
 прудкий,
 пружина,
 прирідв'яний,
 прирідльня,
 птаство,
 пушціня,
 пун'янок,
 пухкенький,
 п'явка,
 п'яниця,
 п'ятирик,
 п'ятіря,

Р.

Рабин,
 радник,
 радощі,
 раній,
 разовий
 ревизія,
 ревіння,
 револьвер,

рельсовий,
 ремество,
 ретяз,
 рибальський,
 риб'ячий,
 ристь,
 ричання,
 рідкість,
 різання,
 різниця,
 рільництво,
 рішучість,
 рогуля,
 родовід,
 роздріб,
 роїювий,
 роскошування,
 рубання,
 рубльовий,
 руїна,
 рукодільний,
 рум'яний,
 русальчии,
 рушниця,
 рядчик,
 ряжка,
 рятування,

С.

Садівництво,
 сажання,
 салдацтво,
 самовластя,
 самодержавство,
 самодіючий,
 саморобний,

самохіть,
 самоцьвіт,
 сваволя,
 сватання,
 свердець,
 свирін'яний,
 свистіння,
 свідоцтво,
 своячениця,
 святій,
 святковий,
 сеймовий,
 селяський,
 семигривенник,
 силоміць,
 сількнесь,
 сім'я,
 скло,
 склянка,
 сластьони,
 слизький,
 словозміна,
 слух'яний,
 смакування,
 сміття,
 смоктання,
 смужка,
 слух,
 сповигання,
 собачий,
 соборний,
 совання,
 созвучність,
 соління,
 соняшний,
 сором'язливий,
 соцький,

спання,
спасибі,
спізнатись,
спільний,
сповідь,
спокій,
справжній,
срібло,
стосунок,
стреміння,
Стрітєння,
стрічка,
строгість,
строїння,
стругання,
стрункий,
струшний,
ступінь,
стьобнути,
стьожка,
суворість,
суддя,
сужений,
супокій,
сутяжний,
сухонуття,
схвальшувати.

Т.

Табака,
таблиця,
тавро,
таганок,
таїна,
таківський,
талановитий,

тамошній,
танцювання,
таскання,
татарський,
тварина,
творчість,
телікання,
темновський,
тепломір,
терпіння,
течія,
тижньовий,
тискання,
ткання,
ткацький,
тління,
товариство,
товмачення,
топольовий,
торішний,
траводійний,
трав'яний,
трапеза,
тріскання,
троїстий,
трьохголовий,
трясця,
тушість,
турецький,
тукання,
тюрьма,
тягання,
тягар,

У.

Убавляння,

убивання,
убийця,
убогість,
убрання,
увійти,
увільнення,
угілля,
узвар,
уїдливиий,
уквітчати,
улиця,
умовний,
умивальня,
умисний,
уніят,
унук (і онук)
унодовж,
уиряж,
уростич,
усміх,
утома,
уешляння,
утреня,
участковий,
учащання,
ученість.

Ф.

Фабра,
фабрика,
фабрикування,
фальшувати,
фараон,
фарфоровий,
фейверк,
фершальський,

філософ,
фіялка,
флейта,
форма,
фортеп'яно,
фортуна,
фотографія,
франзоля,
фуганок,
фураж,

Х.

Хабарь,
хазійн,
хапання,
характерний,
херчевня,
хвалілля,
хвартух,
хвастання,
хвіртка,
хвороба (хворість),
хиба,
хижий,
химерний,
хіба,
хлібороб,
хлюпання,
ходня,
холоші,
хоровий,
хороший,
хорунжий,
хрестийн,
хрещатий,
хрещеник, —ниця,

хрущ,
хуга,
хунт,
хура,
хурман,
хуторський,

Ц.

Царедворець,
царський,
царювання,
цвях,
цементовий,
цензурувати,
цигарка,
цілість,
цілування,
цілюрня,
цуценя,
цяміна,
цяцька,

Ч.

Чабак,
чавун,
чайовий,
чародійство,
частина,
чванливий,
челюсть,
червінець,
чергування,
чепурність,
чернецький,
черствий,

чесання,
чесність,
честолюбець,
четвер,
четвертак,
чималій,
чимчикувати,
чиповницький,
чистіття,
чорити,
чоріти,
чорило,
чорнолоз,
чорнозом,
чотири,
чханья,
чубуковий,
чудасія,
чудотворець,
чужоземець,
чуїність,
чуття,

Ш.

Шабля,
шагреньовий,
шальний,
шанування,
шахи,
шахтарь,
швальня,
швидкість,
шелюг,
шепотіння,
шестерня,
шипіння,

шинишна,
шириння,
шкварчання,
школярство,
школярський,
шльонання,
шпалери,
шпиг,
шпорини,
штанці,
штовльвага,
штемнований,
штуккування,
шушукування,

Щ.

Щавель,
щастя,

щобетання,
щелени,
щедрість,
щеміння,
щипання,
щипці,
щиряця,
щитопосець,
щільний,
щур,
щучини,

Ю.

Ювілей,
юнак,
юнка,
юрюста,
юхтовий.

Я.

Яблуківий,
ява,
ягничий,
яєпня
язикознавство,
ямкуватий,
яровина,
яєкрявість.
яєпнть,
яєструб,
яєсувати,
яєтерина,
яєтріння,
яєчміньовий,
яєцірка,
яєщур.

1738
1814
24

9.11

